

The background of the entire page is a soft-focus photograph of dried, brown autumn leaves and branches. The leaves are scattered throughout, with some in sharp focus in the foreground and others blurred in the background. The overall color palette is warm and muted, consisting of various shades of beige, tan, and light brown.

Joodse Begraafplaats Veenendaal

LESMATERIAAL VOOR DE BASISCHOOL

Voorwoord

Beste leerkracht,

Voor u ligt het lesmateriaal dat ontwikkeld is rondom de Joodse Begraafplaats van Veenendaal. Het is zó belangrijk om verhalen van vroeger levend te houden. Rondom de kleine Joodse begraafplaats van Veenendaal zijn een heleboel van zulke verhalen te vertellen. Ook een bezoek aan de begraafplaats is de moeite meer dan waard.

De Tweede Wereldoorlog is inmiddels al meer dan 75 jaar geleden. Steeds minder getuigen van deze oorlog zijn nog in leven. Des te belangrijker wordt het om onze kinderen de verhalen door te geven. We hopen daar met deze handleiding aan bij te dragen. Zo houden we samen de herinnering aan de Joodse gemeenschap in Veenendaal in leven.

Daarnaast zijn er in onze samenleving steeds meer antisemitische geluiden te horen. Joodse mensen hebben hier nog steeds mee te maken. Door kinderen iets te vertellen over het Joodse volk, dragen we eraan bij dat dit soort geluiden afnemen.

Voor het ontwikkelen van dit lesmateriaal hebben we hulp gekregen van een aantal mensen. We willen deze mensen dan ook bedanken: Teus van de Lagemaat en Jaap Krocké voor de rondleiding over de Joodse Begraafplaats, Martin Brink en Constant van den Heuvel voor de achtergrondinformatie en mevrouw Scholte-Alberti voor het verhaal over Gerda Pinto. Zonder deze mensen was dit lesmateriaal niet van de grond gekomen.

We hopen dat de lessen iets los mogen maken bij de kinderen van Veenendaal.

Met hartelijke groet,

Corrie van Walderveen en Maaïke Fortuijn

Leerkrachten groep 6 | Rehobothschool Veenendaal

Inhoud

Waardevolle achtergrondinformatie	4
<i>De Joodse gemeenschap in Veenendaal</i>	4
<i>Joden en de rituelen rondom de dood</i>	7
Verhalen over de mensen die begraven zijn	10
<i>Bij het graf van een baby</i>	10
<i>Bij het graf van dokter Aäron Hekster</i>	11
<i>Bij een graf zonder steen</i>	12
<i>Bij het graf van Gerda Renée Pinto</i>	13
Lesideeën	16
Handige snelkoppelingen	19
Bronnen	20
Printbladen	21

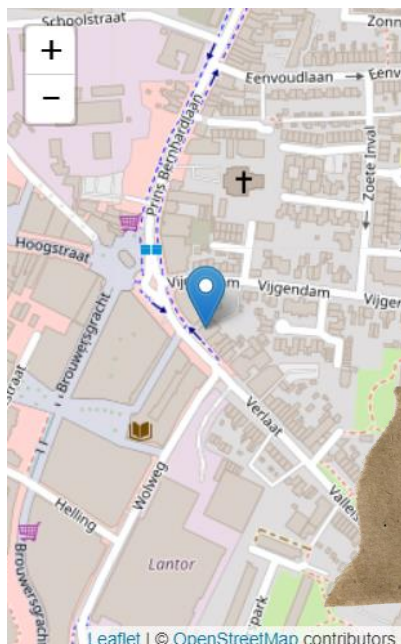
Waardevolle achtergrondinformatie

Geschiedenis van de Joden in Veenendaal

De Joodse begraafplaats in Veenendaal is meer dan 100 jaar oud. Sinds 1900 liggen hier 21 mensen van Joodse afkomst begraven. Ook een kindje, maar daar is geen steen voor geplaatst. Ook heeft dit kindje nooit een naam gekregen.

Sinds 1630 wonen er al Joden in Veenendaal. Veel van hen kwamen uit Oost-Europa en Duitsland. Joden werden daar vervolgd, waardoor ze naar Nederland vluchtten. In Utrecht (en rondom Utrecht) mochten Joden zich niet vestigen. In andere dorpen en steden mocht dat wel. In 1655 is er in Veenendaal een 'noodsynagoge' aanwezig. Er waren toen steeds genoeg Joden om een dienst te kunnen houden. (Volgens de wetgeving moeten er 10 Joodse mannen van 13 jaar of ouder aanwezig zijn).

In 1852 kwam er een échte synagoge. Deze synagoge was gelegen aan het Verlaat in Veenendaal. In 1967 is de synagoge afgebroken. Het enige wat er nu nog aan herinnert, is de synagogestraat (vlakbij de cultuurfabriek en bibliotheek). Van de synagoge zelf is alleen het raam met een Davidsster nog over. Dat raam is te bekijken in Museum Veenendaal.

LOCATIE VAN DE SYNAGOGE VAN VEENENDAAL,
AFBEELDING VAN DE SYNAGOGE,

Deze gedenksteen is te vinden in de synagogestraat en herinnert aan de synagoge die ooit in Veenendaal stond.

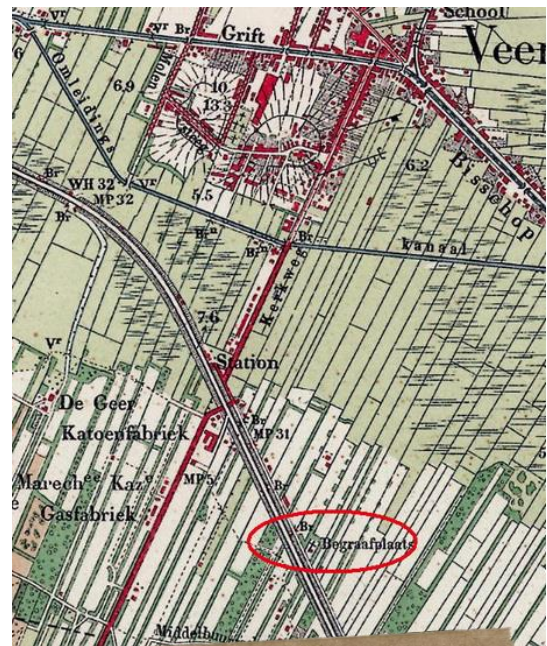
HET LEVEN VAN ALLEDAG

In vroegere jaren werkten de Joden in Veenendaal veelal als winkelier en koopman. Ze waren voornamelijk zakenlui. Als voorbeeld noemen we Nathan Levy van Essen die zijn kruidenierswinkel had in de Hoofdstraat nummer 110. Op nummer 40 was de groothandel "Het suikervat" te vinden van een familie Van Essen. Eveneens in de Hoofdstraat had Sem van Aalten een tabakswinkel en Louis Snatager een winkel met manufacturen. Bij Bram van Creveld konden ook levensmiddelen worden gekocht. Een aantal van deze winkeliers zaten ook in de gemeenteraad. Er waren slagerijen, schoenmakers en hoedemakers die gerund werden door Joodse families in Veenendaal. Ook was er een advocaat en een huisarts. Van antisemitisme was geen sprake. Niet-Joden konden werken in de zaak van Joden en ook andersom. In de Tweede Wereldoorlog moesten de winkels sluiten en de eigenaren gaan onderduiken. Zo kwam het dat de Joden uit Veenendaal en in heel Utrecht verdwenen. Acht overlevenden vestigden zich na de oorlog in Veenendaal, maar zijn tenslotte om verschillende redenen vertrokken. In 1967 is de synagoge afgebroken.

DE JOODSE BEGRAAFPLAATS

Voor begrafenissen moest men eerst naar Wageningen. De begraafplaats daar bestaat sinds 1668. De mensen gingen dan met een boot een stuk over de Grift en daarna te voet verder. Als er niet genoeg geld was voor een tocht met de boot, moesten ze helemaal gaan lopen. Het duurde dan ongeveer 3 uur om daar te komen. De begraafplaats daar in Wageningen raakte langzaam maar zeker vol. Het zou niet lang meer duren, of er paste niemand meer bij.

DE LOCATIE VAN DE JOODSE
BEGRAAFPLAATS

In 1899 kregen de Joodse mensen in Veenendaal toestemming om een eigen begraafplaats te maken. Ze hadden hier al een stuk grond voor aangekocht. Dit stuk ligt langs de spoorlijn richting Rhenen. In die tijd was dat een heel eind buiten het dorp. Dat was ook echt gebruikelijk. In februari 1900 werd de eerste dode op de begraafplaats begraven: een overleden kindje. Omdat het kindje nog geen jaar oud was, werd er op dit graf geen steen geplaatst.

LEERLINGEN VAN DE REHOBOTHSCHOOL OP
BÉZOEK BIJ DE JOODSE BEGRAAFPLAATS

Joods zijn en de rituelen rondom de dood

Joodse mensen laten stervenden nooit alleen. Er is altijd iemand bij hen.

Joodse graven mogen nooit geruimd worden. Het zijn 'eeuwige plekken'. Vanwege ruimtegebrek staan graven dan ook vaak heel dicht op of naast elkaar. In Praag is er een begraafplaats met wel 12 lagen!

Een Joodse begraafplaats is altijd ver buiten de bebouwde kom. In Veenendaal is dat nú niet meer het geval maar het was eerst wel zo. Dit komt doordat dode lichamen van mensen gezien werden als iets onreins. De begraafplaats zélf is juist weer níet onrein. Alleen een rabbijn (of: priester) mag eigenlijk niet op de begraafplaats komen, behalve als er een paadje is aangelegd. De naam 'Cohen' is afgeleid van de priester Aäron. Mensen die deze achternaam dragen, worden langs het pad begraven. Als een priester dan zijn familie komt bezoeken, hoeft hij niet van het paadje af te gaan. Een rabbijn mag daar niet komen vanwege de onreinheid van dode lichamen.

Op Sefardische begraafplaatsen líggen de grafstenen, op Asjkenazische begraafplaatsen staan de stenen rechtop.

In Ezechiël 37 wordt er gesproken over begraven:

12. PROFETEER DAAROM, EN ZEG TEGEN HEN: ZO ZEGT DE HEERE HEERE: ZIE, IK ZAL UW GRAVEN OPENEN EN IK ZAL U UIT UW GRAVEN DOEN OPRIJZEN, MIJN VOLK, EN IK ZAL U BRENGEN IN HET LAND VAN ISRAËL.

13. DAN ZULT U WETEN DAT IK DE HEERE BEN, ALS IK UW GRAVEN OPEN EN ALS IK U UIT UW GRAVEN DOE OPRIJZEN, MIJN VOLK. 14. IK ZAL MIJN GEEST IN U GEVEN, U ZULT TOT LEVEN KOMEN EN IK ZAL U IN UW LAND ZETTEN. DAN ZULT U WETEN DAT ÍK, DE HEERE, DIT GESPROKEN EN GEDAAN HEB, SPREEKT DE HEERE.

Als een Joods iemand sterft, wordt het Sjema Jizreël uitgesproken. (Deuteronomium 6:4)

LUISTER, ISRAËL! DE HEERE, ONZE GOD,
DE HEERE IS ÉÉN!

De mensen proberen dan het woord 'één' samen te laten vallen met de laatste adem van de stervende. Hierna leest men psalm 91. Hierbij is ook een *lesidee*, zie pagina 18.

De uitvaart vindt zo snel mogelijk na het overlijden plaats. Het lichaam wordt dan eerst nog gereinigd. Dit gebeurde vroeger in een metaheerhuis op de begraafplaats, maar dat gebeurt nu niet meer. De begrafenis zelf is heel eenvoudig, naar aanleiding van de tekst uit Job 1:

21. EN HIJ ZEI:

NAAKT BEN IK UIT DE BUIK VAN MIJN MOEDER GEKOMEN EN NAAKT ZAL IK DAARHEEN
TERUGKEREN.

DE HEERE HEEFT GEGEVEN EN DE HEERE HEEFT GENOMEN; DE NAAM VAN DE HEERE ZIJ
GELOOFD!

De meest betrokken nabestaanden maken een scheur in hun kleding. Dit duidt op Jakob, die zijn kleren scheurde nadat hij hoorde dat Jozef was gedood door een wild dier. Ook in de rest van de Bijbel lezen we dat rouwende mensen hun kleding scheurden. Bij het begraven spreekt men de volgende zin uit Prediker 12 uit:

7. HET STOF KEERT TERUG NAAR DE AARDE ZOALS
HET WAS, EN DE GEEST KEERT TERUG TOT GOD,
DIE HEM GEGEVEN HEEFT.

Het is gebruikelijk om Joden te begraven met het gezicht in de richting van Jeruzalem. Pas na een jaar van rouw komt de steen op het graf. Het is een eenvoudige steen. Als de steen geplaatst/onthuld wordt, worden er coupletten uit Psalm 119 opgezegd. Welke coupletten dit zijn, hangt af van de naam van de overledene. Psalm 119 begint namelijk elke keer met een andere letter uit het Hebreeuwse alfabet.

Asjkenazische mensen laten, als ze op bezoek zijn geweest bij een graf, een steentje achter op de grafsteen. Dit gebruik is al eeuwenoud. Het stamt mogelijk nog uit de tijd dat de Joden nog nomaden waren. Ze begroeven hun doden toen op de plek waar ze stierven en markeerden de graven met een berg stenen. Soms werd een overledene letterlijk onder de stenen begraven. Uit respect vulden bezoekers en voorbijgangers de stenen dan aan. Nu hebben de steentjes een symbolische betekenis:

Eeuwigdurend grafrecht

Onvergankelijke liefde & geloof

Verder willen bouwen op de goede daden van de overledene

Teken dat het graf bezocht is (net als bloemen)

Symbol voor heilige stenen (Abraham offerde Izaak op stenen, of de stenen in de tempelmuur)

Hierbij kan ook gedacht worden aan de *stolpersteine*: met stenen die tussen de straatstenen zijn ingevoegd, worden weggevoerde Joden herdacht.

Verhalen

Over de mensen die begraven zijn

Op de Joodse Begraafplaats liggen een aantal bijzondere mensen begraven. Het is belangrijk om deze verhalen te vertellen. Zo krijgen kinderen ook een beeld bij de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Veenendaal. Welke mensen horen erbij? Wat zijn hun verhalen, en wat is er met hen gebeurd?

Hieronder zijn deze verhalen kort uitgewerkt. Het is natuurlijk het mooiste om deze verhalen te vertellen in de klas, op een beeldende manier. Op die manier blijft het de kinderen bij.

BIJ HET GRAF VAN EEN BABY

Nadat de begraafplaats klaar was werd drie maanden later een baby begraven. Het kindje heeft daarmee de begraafplaats ingewijd. Er waren honderden belangstellenden bij deze eerste begrafenis op de nieuwe begraafplaats. We weten niet waaraan het kindje is overleden. Wel dat het een jongetje was met de naam Abraham Jacob van Gelder. Kort daarna verhuisde dit gezin naar Ede. Er is bij zijn graf geen steen geplaatst.

BIJ DE GRAFSTEEN VAN DOKTER AÄRON HEKSTER

(31 januari 1876-30 januari 1940)

Dokter Hekster werd in 1876 in Amsterdam geboren in een Joods gezin. Zijn vader was een diamantslijper en hij had drie zussen en een broer. Aäron was op school een begaafde leerling en volgde in Amsterdam het gymnasium en de universiteit. Daar studeerde hij geneeskunde en in 1905 werd hij huisarts in Veenendaal. Er was al wel een dokter in Veenendaal. Die heette dokter Kets en als de mensen dan over de nieuwe dokter spraken hadden ze het over “de Jodenkets.” Zo kreeg dokter Hekster voor het gemak een bijnaam en konden de artsen onderscheiden worden.

Behalve dokter was hij ook tandarts en nog veel meer. Hij gaf altijd als het kon aan iedereen raad en daad. Hij werd ook in de gemeenteraad gekozen en daar deed hij zijn best voor de arme mensen. Hij probeerde ervoor te zorgen dat zij in goede huizen konden wonen zodat ze niet zo gauw heel erg ziek werden. Hij lette er heel goed op of er wel eerlijk werd gedaan met het geld in de gemeenteraad. Hij was een man van cijfers. En dokter Hekster zorgde ervoor dat er aansluitingen kwamen op het waterleidingnet. Hij lette op de hygiëne. Er was een soort zwembad wat ernstig vervuild was. Fabrieken loosden hun afval in het water en slagers deden dat met slachtafval. Dokter Hekster vond daarom dat er een andere zwemvoorziening moest komen en deed daar erg zijn best voor. En die kwam er ook. Hij wilde speelterreinen voor de jeugd. Ook die werden gerealiseerd.

Dokter Hekster was 35 jaar huisarts in Veenendaal en 21 jaar raadslid. Op 30 januari 1940 is hij door ziekte overleden en op 1 februari werd hij op de joodse begraafplaats begraven. Het Nederlands Israëlich Weekblad schreef dat hij onder zeer grote belangstelling is begraven. Dokter Aäron Hekster heeft veel voor Veenendaal betekend.

Bron: Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal. Hoofdstuk 7 werkgroep Joods Veenendaal.

WAT VIND JIJ?

IS ER EEN STRAATNAAM OF PLEIN OF GEBOUW NAAR HEM VERNOEMD?

HEEFT HIJ DAT VERDIEND? ZOU ER EEN MONUMENT OF STANDBEELD VOOR HEM GEMAAKT KUNNEN WORDEN?

EEN WEETJE: DE KLEINDOCHTER VAN DOKTER HEKSTER IS KYZIA HEKSTER. VERSLAGGEEFSTER BIJ DE NOS.

BIJ EEN GRAF ZONDER STEEN.

Joseph van Praagh (10 december 1880- 10 juni 1943)

Deze Joseph was met zijn vrouw en 2 dochters ondergedoken bij familie Willemsen aan de Da Costastraat 6 te Veenendaal. Zij kwamen uit Den Haag. We weten niet hoelang het gezin daar ondergedoken was. Wel weten we dat Joseph op 63-jarige leeftijd overleed door ziekte. Niemand mocht weten dat de familie Jan Willemsen onderduikers had en niemand mocht weten dat Joseph gestorven was. Wat te doen met deze overleden Joseph? Jan Willemsen besloot om hem achter in zijn tuin te begraven. Onder het konijnenhok. Hij werd gelegd in een door Willemsen getimmerde kist. Toen mensen aan Willemsen vroegen waar hij de houtplanken voor nodig had antwoordde hij dat hij een dierenverblijf ging timmeren. Na de oorlog werd Joseph van Praagh vanuit de tuin herbegraven op de Joodse Begraafplaats door Reinold van Essen. Eerst zonder steen en zonder naam. Pas veel later kwam er toch een steen te staan (ca 10 jaar later), geplaatst in aanwezigheid van rabbijn Jacobs.

Daarnaast wordt zijn naam ook vermeld op de grafsteen van zijn vrouw op de algemene begraafplaats te Wassenaar.

Bron: Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal. Hoofdstuk 7 werkgroep Joods Veenendaal

BIJ DE GRAFSTEEN VAN GERDA RENEE PINTO

(7 december 1923-10 juni 1943)

Gerda wordt in 1923 geboren in Duitsland. In Offenbach am Main. Ze heeft een Duitse moeder, een Nederlandse vader die uit Groningen komt en een broertje Eugen die dan drie jaar is. Ze heeft blauw-grijze ogen en wordt door haar vader Goldi genoemd. Maar ze noemt zichzelf Gerdi.

Haar vader Bernard heeft een welvarende bretelfabriek en voelt zich veilig in Duitsland. Als Gerdi een kind is, dreigt al wel de oorlog, maar het wordt voor hen pas echt gevaarlijk in de Kristallnacht. De nazi's steken in de nacht van 9 op 10 november in het jaar 1938 wel 267 synagogen in brand. Veel winkels van Joden worden geplunderd. Het gezin besluit om te vluchten naar Arnhem.

Als er in december 1942 een razzia in Arnhem komt, wordt het noodzakelijk om op verschillende adressen in Ede en Arnhem onder te duiken. Op hun plek in Ede worden ze verraden, gearresteerd en door de nazi's gevangengenomen. Juist op het moment dat haar vader wordt mishandeld, ziet Gerdi kans om te vluchten. Ze is in haar nachtjapon, draagt een hoofddoekje en heeft een briefje met een adres in Veenendaal. Buurtlaan west 87.

Ze weet niet of ze dit adres kan vertrouwen. Maar wat heeft ze te verliezen? Die nacht slaapt ze onder een spoorwegviaduct. Doodsbang. Als ze denkt dat de weg weer vrij is, belt ze eerst aan bij haar vroegere burens in Arnhem. Ze kent hen en misschien zou ze bij hen kunnen onderduiken. Maar de burens zijn bang en geven haar geen plek. Wel een regenjas. Die kan ze dragen over haar nachtjapon en die kan haar beschermen tegen kou. Dan dwaalt ze uren door de bossen van Arnhem en Ede met het briefje waarop het adres 'Buurtlaan west 87' staat. Daar komt ze dodelijk vermoeid aan. Helaas, hier is het huis vol.

Gelukkig krijgt ze het adres van de burens op nummer 85. Chris en Riek Alberti hadden altijd gezegd: "Als wij kunnen helpen, willen wij dat doen". En zo gebeurt het dat Gerdi gastvrij wordt opgevangen in hun jonge gezin. Op dat moment is er een meisje, Jenny, van 1 jaar oud en moeder Riek is zwanger van hun tweede kind. Voor Gerdi wordt een bed klaargemaakt op de zolder. Ze eet wel beneden mee aan tafel, maar mag natuurlijk niet naar buiten. Niemand mag weten dat er bij de familie Alberti een Jodinnetje van 19 jaar ondergedoken is. Ze moeten dat heel verborgen en geheimhouden.

Gerdi praat in het begin heel weinig maar er werd liefdevol voor haar gezorgd en dat merkt ze heel goed. Daarom vraagt ze op een dag: “Mag ik bij jullie blijven totdat er vrede komt?” Vader en moeder Alberti stemmen daarmee in en Gerdi noemt moeder Alberti al gauw “Mutti.”

Gerdi speelt met het dochttertje Jenny en schrijft briefjes voor haar eigen ouders. Daarin vraagt ze of ze hen weer gauw kan zien. En ze doet de groeten aan haar broer Eugen. Ze weet dan nog niet dat haar ouders in de gaskamer van het concentratiekamp Sobibor zijn omgekomen en haar broer in Auschwitz is overleden. Die briefjes zijn er nog steeds en zijn het kostbare eigendom van het kind Jenny, dat nu tachtig jaar oud is.

Gerdi is zwaar vermoeid en verzwakt als ze op 19-jarige leeftijd in Veenendaal aankomt. Haar gezondheid wordt zwakker en zwakker. Zo erg zelfs dat vader en moeder Alberti dokter Remme laten komen. Ze kunnen hem vertrouwen. Eigenlijk zou Gerdi naar het ziekenhuis moeten, maar dat kan in geen geval. Stel je voor dat daar “foute” mensen zouden lopen en hen zouden verraden. Dus wordt Gerdi thuis, op zolder, met veel liefde, zorg en aandacht verpleegd. De dokter komt regelmatig maar helaas, na enige tijd overlijdt Gerdi.

En dan komen Chris en Riek Alberti voor een probleem te staan. Want: niemand mag weten dat zij een Joods meisje in huis hadden en dus kunnen ze haar geen begrafenis geven. Daarom wordt besloten om Gerdi in hun eigen achtertuin te begraven. Dochter Jenny vertelt dat haar vader Gerdi in lakens had gewikkeld en daar omheen haar regenjas. Zo wordt het stoffelijk overschot een paar dagen later in juni 1943 de trap afgedragen en in de tuin begraven. Enkele weken nadat zij was binnengekomen.

Dit grote geheim wordt twee jaar lang bewaard. Pas na de bevrijding in 1945 gaat vader Alberti naar de Joodse raad in Veenendaal en vertelt hij over dit ondergedoken Joodse meisje. Met de hulp van ene Joodse heer van Essen komt het tot een herbegravenis. Gerdi zal een plekje krijgen op de Joodse Begrafenis aan de parallelweg. Een kleine begrafenisstoet brengt haar met een koets en twee rijtuigen 's morgens vroeg daar heen. Het moet in de zomer zijn geweest, in augustus of september.

Het is 6.00 uur en juist aan het licht worden. Er wordt ook wel gesproken over “begravenis bij maanlicht.” Zeven personen zijn aanwezig. In de eerste plaats Chris en Riek Alberti en hun burens Jan en Wil Tigelaar. Daarnaast de ouders van Riek Alberti en de heer Van Essen.

Een grafsteen komt er niet. Dat kan de familie Alberti waarschijnlijk niet betalen. Maar gelukkig worden er in 1985 sponsors gezocht en kan er in 1987 een mooie steen geplaatst worden. Rabbijn Jacobs heeft de onthulling gedaan.

Door het levensverhaal van Gerdi Pinto leren de kinderen van Veenendaal dat de oorlog heel dichtbij is geweest. En kunnen ze leren wat het verschil is tussen vrijheid en slavernij. Tussen liefde en haat, tussen oorlog en vrede.

Als de kinderen bij haar graf staan is het goed om een minuut stilte te houden om haar en de anderen te gedenken.

Bron: mevrouw J.Scholte- Alberti. Boek: Dorp in het duister.

Lesideeën

Deze ideeën kunnen gebruikt worden in een project rondom de Joodse Begraafplaats.

VERTEL HET VERHAAL VAN GERDA PINTO EN HAAR VLUCHT VANUIT ARNHEM.

Een wonderlijk verhaal. Het betreft de kinderen meteen bij de geschiedenis van de Joden in Veenendaal. Het graf van Gerda is daarnaast ook te zien op de begraafplaats. Dat legt een connectie tussen de les en het bezoek.

Ook andere, uitgewerkte verhalen zijn geschikt om in de klas te vertellen. Tip: bekijk hierbij het filmpje van Constant van den Heuvel dat gemaakt is rond 4 mei.

BEZOEK EEN AANTAL PLEKKEN IN VEENENDAAL

Allereerst natuurlijk de begraafplaats zelf. Het beste is om dit bezoek te laten plaatsvinden als de kinderen al enigszins kennis hebben. Bezoek kan op alle dagen, behalve op de sabbat (zaterdag) of op Joodse feestdagen.

Neem contact op met dhr. J. Krocké, tel. 06 27160252 of met dhr. Bram Geurtsen, tel. 06 14674809

De begraafplaats is tevens geopend op Israëlzondag (eerste zondag in oktober), 4 en 5 mei en Open Monumentendag. Dan is de begraafplaats dus zonder afspraak te bezoeken.

Museum Veenendaal: hier is het raam van de oude synagoge te zien.

De Synagogestraat met de gedenksteen.

Het huis waar Gerda Pinto heeft aangebeld, en het huis waar ze heeft ondergedoken. Deze huizen staan er nog steeds: op Buurtlaan West 85 en daar tegenover.

BESTEED AANDACHT AAN JOODS LEZEN EN REKENEN.

Wat is de Tenach? Hoe lezen Joodse mensen daaruit? Wat is het verschil met de Bijbel?

Bijvoorbeeld: de Thora ligt in de synagoge in rollen speciaal opgeborgen in 'de Ark' of de aron hakodesj. Soms wordt deze ook wel de hechal genoemd: dat wijst op het Heilige der Heilige in de tempel in Jeruzalem. De ark staat altijd tegen de muur die het dichtst in de buurt van Jeruzalem is. Meestal is dat in Nederland de Oostelijke muur. De gemeente bidt in deze richting. De ark staat op een verhoging, en de rabbijn en chazan (voorganger) moeten eerst een paar treden op om de Thora te pakken. Dit wijst weer op Mozes, die de Sinai beklom om de wet te krijgen. Voor de Ark hangt vaak een gordijn of voorhangsel.

Als er uit de Thora gelezen wordt, gebruikt de voorganger een 'jad' (dit betekent: hand in het Hebreeuws). Dit doet hij omdat het praktisch is, maar ook vooral omdat het eerbiedig is en de tekst niet beschadigt. Thorarollen zijn namelijk met de hand beschreven. En hoe anders gaan wij met de Bijbel om! Hij staat bij ons gewoon in de klas. In de kast. We pakken hem zomaar en zetten hem zomaar weer weg. We doen hem open en heel makkelijk weer dicht. Wat een verschil!

Een mooie video om hierbij te laten zien:

<https://www.youtube.com/watch?v=3KeUhxCLW28>

De Joden rekenen met een andere jaartelling. Waar is dat op gebaseerd? Nou, dat is eigenlijk logisch. Zeker als je bedenkt waarom wij onze jaartelling opnieuw begonnen zijn! Wij tellen vanaf de geboorte van Christus. Dat is voor ons zó'n belangrijk moment: vanaf toen was alles anders! Zijn geboorte hier op aarde was echt een nieuw begin. Maar: de Joden verwáchten de Messias nog. Zij zeggen: 'Jezus is niet de Messias die wij verwachten. Wij wachten nog op een ander'. Daarom zijn zij nooit opnieuw begonnen met tellen. Daarom is het bij de Joden nu het jaar 5783.

MAAK EEN KEPPELTJE

Joodse jongens en mannen dragen een keppeltje, ook als ze naar de Begraafplaats gaan. In de bijlage staat een printblad met een cirkel, de kinderen kunnen hier een patroon in maken. Bedenk dat keppeltjes vaak gevuld zijn met een geometrisch patroon. Tip: gebruik snippers gekleurd papier en collagetechnieken.

MAAK EEN BOEKROL

Het 'Sjema Jizreël' is vaak het laatste wat een Jood hoort als hij sterft. Dit kan mooi opgeschreven worden op een papier (van rechts naar links).

BESCHILDER OF BESCHRIJF EEN STEENTJE

Neem kiezelsteentjes mee en laat de kinderen hier iets op tekenen of schrijven. Deze steentjes kunnen eventueel meegenomen worden naar de begraafplaats. En daar dan door de kinderen geplaatst worden boven op een grafsteen zoals dat de gewoonte is bij de Joden.

DANS EEN JOODSE DANS OF ZING EEN JOODS LIEDJE

Er is een interactieve site met liedjes en materiaal over Israël. (zie *handige snelkoppelingen*)

HAAL GELD OP VOOR DE JOODSE BEGRAAFPLAATS

Door middel van een kleine actie kan er een (symbolisch) bedrag worden opgehaald voor het financieren van de Joodse begraafplaats. Denk aan: een klusjesactie, sponsorloop, verkoping.

Handige snelkoppelingen

[https://www.stenenarchief.nl/hsa_all/hsa_list.php?q=\(cemetery~equals~Veenendaal\)](https://www.stenenarchief.nl/hsa_all/hsa_list.php?q=(cemetery~equals~Veenendaal))

Op deze site staat vermeld welke mensen er allemaal begraven liggen op de Joodse begraafplaats. Hierbij staat ook hun Hebreeuwse geboorte- en sterfdag opgeschreven. Het is misschien mooi om hier iets mee te doen.

<https://www.hebcal.com/converter?gd9&gm=12&gy=2022&g2h=1>

Op deze site kun je omrekenen op welke dag in het Hebreeuws je zelf geboren bent en welk jaar het nu is.

<https://jck.nl/nl/page/veenendaal>

Informatie over de synagoge in Veenendaal.

<https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/3107730/joods-monument-veenendaal-op-instorten-vrijwilligers-zamelen-geld-in-voor-herstel>

Op deze site is van alles te lezen over het metaheerhuisje op de begraafplaats. Ook zijn er foto's te zien van hoe het er eerst uit zag. Dit laat zien hoe belangrijk het is om de geschiedenis levend te houden! Ook bij kinderen!

<https://www.youtube.com/watch?v=oPX0fd68Zbk&t=1093s>

In deze video worden de verhalen verteld van drie Joodse mensen die op de begraafplaats liggen, onder andere over Gerdi Pinto (vanaf 16 minuten en 50 seconden)

<https://www.youtube.com/watch?v=3KeUhxcLW28>

In deze video wordt toelichting gegeven over een dienst in de synagoge.

<https://www.derijnpost.nl/lokaal/historie/910743/leerlingen-rehobothschoolleren-over-het-oude-volk->

Een artikel over het eerste bezoek van een schoolklas aan de Joodse begraafplaats.

Bronnen

Voor het lesmateriaal is gebruikgemaakt van de volgende bronnen:

Joods Cultureel Kwartier (z.d.) <https://www.jck.nl/nl/woordenlijst/begrafenis>

Nihom, J. (2020). *Een Joodse begrafenis*.

<https://www.christenenvoorisrael.nl/artikelen/een-joodse-begrafenis>

Stenen Archief (z.d.). <https://www.stenenarchief.nl/>

Van Barneveld, J., Brink, M., & Diepeveen, H. (1985) *Dorp in het duister: Veenendaal 1940-1945*. Veenendaal: Kool Uitgevers.

Werkgroep Joods Veenendaal. (2001) *Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts Gelders Veenendaal*. Veenendaal: Kool Uitgevers.

Yarden (z.d.) <https://www.yarden.nl/inspiratie-en-informatie/rouwrituelen/joodse-uitvaart.htm>

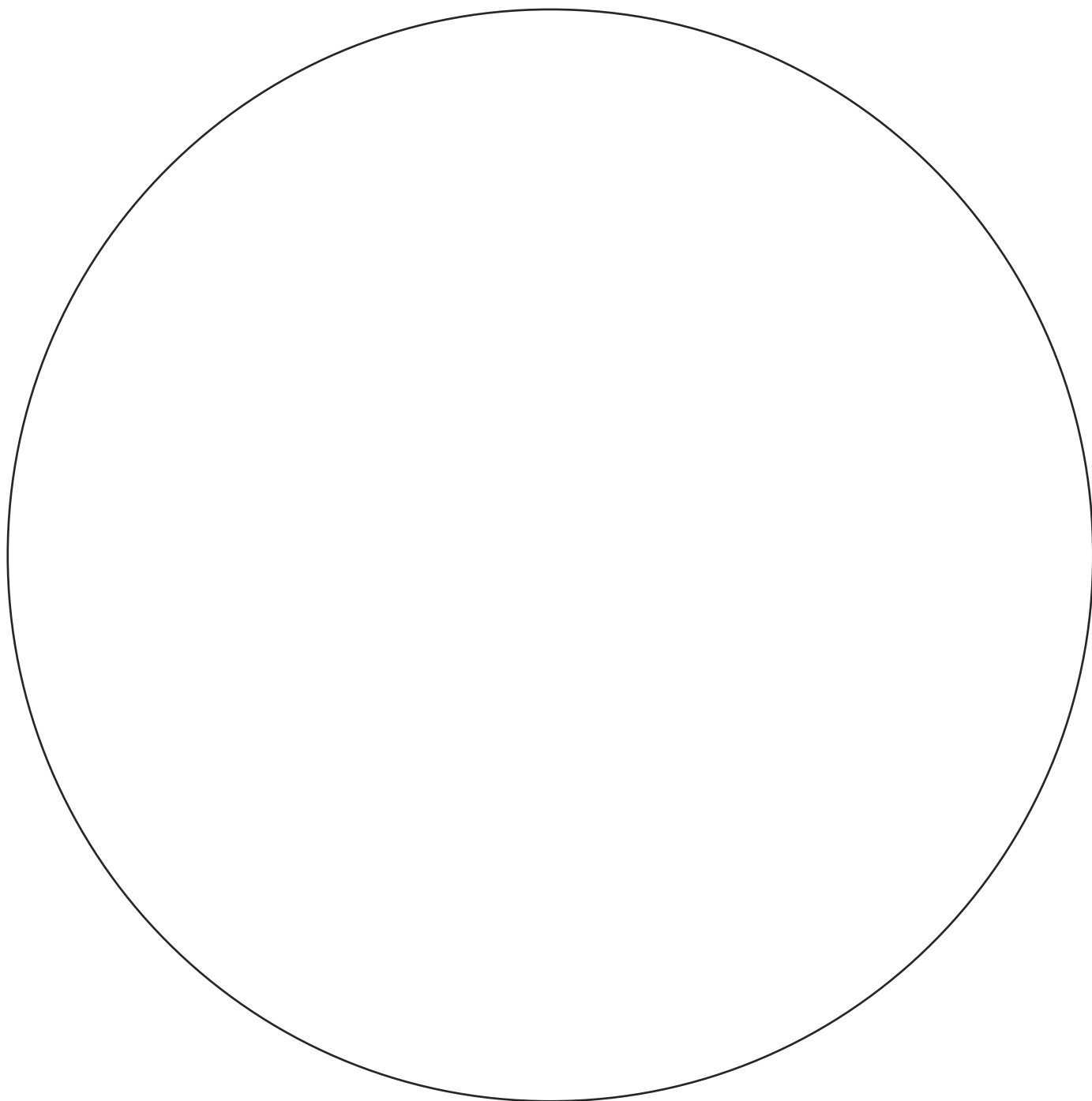

Printbladen

Voorbeeld 'Sjema Jizreël' om te kalligraferen.

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל
Sh'ma Yisra'eil
Hear, Israel

Cirkel voor het keppeltje

Groep 6B van de Rehobothschool bij de begraafplaats